

УДК81'255.4=161.2=111

КОНДАКАРНА ПОЕТИКА ЖИТІЙНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ЯК ПРОБЛЕМА ПЕРЕКЛАДУ

Тарас Шмігер

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна
e-mail: t_shmiher@ua.fm*

Обґрунтовано кондакарну поетику як лінгвостилістичне й риторичне явище та визначено критерії для оцінки її відтворення в перекладі. Матеріалом розгляду є тонічна метрика та система повторів. Текстом для аналізу є пам'ятка давньоукраїнської житійної літератури XI–XII ст. – “Съказание и страсть и похвала святую мученику Бориса и Глѣба” та її переклади англійською (М. Кантора, П. Голінгворта) та новоукраїнською (В. Шевчука) мовами.

Ключові слова: критика перекладу, кондакарна поетика, агіографія, повтори, архаїзація, давньоукраїнська література.

Візантійська гимнографія виробила чимало жанрів для прославлення християнських цінностей, застосовуючи широкий спектр засобів для ораторсько-дидактичних цілей. Побудовані за вимогами середньогрецької мови, візантійські гимни перейшли із певними змінами на слов'янський ґрунт: “Тож не всі правила й досягнення візантійської гимнографії по-справжньому подолали мовний бар'єр. ... Однак уважати слов'яномовні гимни й молитви просто прозовими або ритмічно-прозовими видається надто спрощено. Слов'янська гимнографія накопичила такі багатства – ідейно-образні, стилістичні, ритмічні, композиційні, інтонаційні, змістові та почуттєві, – що втрата певної вишуканості форми не могла суттєво змінити природу самого жанру. Отже, якщо вимір довжини рядка слов'яномовних гимнів і молитов здебільшого унеможливило дійти висновку, що це – поезія, то її читання таку можливість дає” (курсив автора, переклад мій. – Т. Ш.) [9, с. 130]. Надмірний вплив візантійського письменства на старокиївське визначає наявність елементів гимнової поетики не тільки в поезії, а й у прозових жанрах.

Розрізнення між поезією та прозою в історичному розвитку не завжди можна провести чітко. Ю. М. Лотман доводить, що з погляду історичної естетики поезія з'явилася першою та визначила розвиток художньої прози, хоча проза з часом витіснила поезію [15, с. 75, 76]. Відповідно, прозу потрібно розглядати як вище і складніше явище, ніж поезію, адже простота стає художньою рисою, особливо для давньоукраїнської літератури теперішнього позірною простота зовсім не була такою для її сучасників [15, с. 77]. Питання про поетичну основу середньовічної прози на прикладі наших літописів серед перших поставив І. Я. Франко, звертаючи увагу на тонічний вірш літописних оповідей – “з нерівним числом складів, але з досить рівномірним числом наголосів, так званим музикальним розміром, у якому чергуються вірші з 3, 4 і 5 наголосів” [14, с. 10, 11].

У дослідженнях віршознавців та сучасних істориків української літератури використовували термін “кондакарний¹ вірш”. Поетичність такого вірша ґрунтується на вільному тонічному вірші, який найчастіше вживають в акафістах [11, с. 257]. Кондакарний вірш – це двоскладовий тонічний вірш, який використовує складну багатозначну систему повторів і застосовується для створення медитативного темпу оповіді. “Кондакарна поетика” повинна стати містком, який може поєднати віршові засади гимнографії та синкретичні форми давньої прози. Житійна література – це не законсервовані тексти, які зберігалися лише в єдиній укладеній формі. Найяскравіший приклад – це “Борисоглібський цикл”, який із різночитаннями у відмінних жанрах – літописна стаття, повість, акафіст – містить все ж однакові поетичні формули.

Ритмізована проза як об’єкт перекладу

Ритмічність прози не завжди беруть до уваги як стильову ознаку тексту, що має виражально-семантичне навантаження. У давньоукраїнській літературі найранішого періоду ритмічність прози зважала не тільки на перехід від поетичного мислення до прозового, а й на вагомість читання як ознаку синкретичного мистецтва. Мандрування фрагментів тексту із жанру в жанр – від молитви й гимну до оповіді й опису – свідчить про те, як старокиївський автор бачив свою місію у збереженні й покращенні вже наявного тексту. Нерозроблена строга жанрова диференціація змушує і нас дивитися на ці речі синкретично або поліфункціонально. У цьому полягає головна складність сприйняття пам’ятки XI–XII ст. – “**Съказаніе и страсть и похвала святюю мученику Бориса и Глѣба**”. Її текст можна розглядати з погляду літописної статті і з погляду акафіста. Відповідно, звідси випливає її молитовність і певний трансцендентальний ритм читання (або проголошення), який є дуже бажаний у церковному промовлянні.

Термін і поняття “ритм прози” мають суперечливі визначення в літературознавстві, а тому виникла потреба уточнити їх з погляду природи художньої прози. Н. Л. Федорак уводить окремих термін “темп розповіді”, який позначає “один із вищих ідейно-тематичних комплексів літопису, своєрідний четвертий вимір (поруч із часом, простором і героєм) твору, пов’язаний із рухом, що надає образу історії поліфонічного звучання” [13, с. 106]. Однозначно, що це поняття має вагомість для літературознавчого аналізу тексту й може висвітлити своєрідності оповіді у ширшому композиційному контексті. Водночас у цій праці звернено увагу на поетичну основу цього тексту, а тому застосовано бачення пам’ятки як поетичного тексту.

Уважатимемо також, що для перекладача цієї пам’ятки не важливо знати, яка її частина передувала хронологічно: чи акафісна, чи літописно-оповідева. Найголовніше те, що “Сказання” належить до житійної літератури, а отже, мусить викликати глибокі роздуми, які можуть супроводжуватися й стимулюватися спокійним мелодійним ритмом.

Як уважав І. Я. Франко, просодійна система цього твору є тонічною, оскільки увагу приділено кількості наголосів, а не кількості складів. Здається, що цю Франкову ідею не розвивали в українському літературознавстві. І. Я. Франко також звернув увагу на об’єм віршового метра: “Треба зазначити, що найменшою віршовою мірою в віршах нашого літопису являється вірш із двома наголосами, який іноді не буває половиною вірша з чортма наголосами, а творить окрему віршову цілість” [14, с. 11].

¹ Інколи його називають ще “молитвословним”, але гадаю, що правильний термін міг би бути “молитовний”, оскільки “молитвослов” – це загальна збірка молитов, а не конкретний текст чи вірєць.

З урахуванням таких настанов спробуємо поділити фрагмент “Сказання” на тонічні віршові частини. Оригінальний фрагмент звучить так: “Таче бысть вечеръ и повелѣ пѣти вечернюю, а самъ вѣлѣзъ въ шатъръ свои начатъ молитвоу творити вечернюю съ слъзами горькими и частымъ въздыханіемъ, и стонаніемъ многымъ. По сихъ леже съпати, и вѣше сѣнь юго въ мѣнозѣ мысли и въ печали крѣпцѣ и тѣжцѣ и страшнѣ: како предатися на страсть, како пострадати и теченик съкончати и вѣроу съблюсти, яко да и щадимыи вѣньць приметъ от роуки **Вседержителевы**” [1, с. 122, пор. 143].

У віршовій формі, розбитій на тонічні синтагми, оригінал і новоукраїнський переклад можна зобразити так:

1. Таче бысть вечеръ	1. ...а настав вечір –
2. и повелѣ пѣти вечернюю,	2. повелів вечірню співати,
3. а самъ вѣлѣзъ въ шатъръ свои	3. [---]
4. начатъ молитвоу	4. а сам почав зі слъзами
5. творити вечерною	5. молитви творити
6. съ слъзами горькими	6. з частими зітханнями
7. и частымъ въздыханіемъ,	7. і зі стогонами численними, –
8. и стонаніемъ многымъ.	8. по тому ліг спати.
9. По сихъ леже съпати,	9. І були вві сні його
10. и вѣше сѣнь юго	10. численні думки
11. въ мѣнозѣ мысли	11. і печалі міцні,
12. и въ печали крѣпцѣ	12. і тяжкі, і страшні:
13. и тѣжцѣ ис трашнѣ:	13. як віддатись на <u>страсть</u>
14. како предатися на страсть,	14. і як відтерпіти
15. како пострадати	15. і віру утримать,
16. и теченик съкончати	16. [---]
17. и вѣроу съблюсти,	17. як він щадимий вінець
18. яко да и щадимыи	18. прийме від
19. вѣньць приметъ	19. руки вседержительної
20. от роуки Вседержителевы	[6, кн. 1, с. 234]

За таким поділом, реконструкція оригінального уривку мала би містити 40 наголосів на 20 рядків тексту. Гіпотетично, так є, за винятком рядків 2, 3, де логіка викладу може розмістити три наголоси в другому рядку й лише один – у третьому. Зокрема вважатимемо, що “шатъръ” і “вѣньць” мають два склади, адже “в XI ст. зредуковані голосні [ъ] і [ь] у мові східних слов’ян ще не зникли, а існували як самостійні фонемі” [5, с. 177]. Перед нами текст, який можна співати чи проголошувати у мелізматичній манері.

Український переклад повторює здебільшого тонічну метрику оригіналу. Головною причиною цього є застосування аналогічних форм та лексичного матеріалу, що й в оригіналі. Перекладачеві не доводиться зайвий раз замислюватися над структурою тексту, оскільки можна наслідувати послідовність синтагм оригіналу. Окремі пропуски й переставлення в тексті новоукраїнського перекладу зумовлено тим, що перекладач послуговувався текстом із “Торжественника” XVI ст., а не текстом із “Успенського збірника” XII ст. чи реконструкцією С. О. Бугославського, які вважають авторитетнішими варіантами і лягли в основу англійських перекладів.

<ol style="list-style-type: none"> 1. Then evening came, 2. and Boris ordered 3. vespers to be sung 4. but himself went 5. into his tent 6. and began(1) 7. his evening prayer 8. with bitter tears 9. and frequent sighing 10. and much moaning. (1) 11. Then he lay down to sleep, 12. and his sleep was filled 13. with much thought(1) 14. and grief, heavy, 15. burdensome, and frightful, 16. about how he would be given 17. over to his passion, 18. how he would endure 19. and finish the course 20. and keep the faith, 21. so that he would receive 22. from the hand of the Almighty 23. the crown set aside for him. <p>[16, с. 102]</p>	<ol style="list-style-type: none"> 1. Then evening came. 2. And he commanded(1) 3. that Vespers be chanted 4. but himself entered his tent 5. and began to say 6. the evening prayer 7. with bitter tears, 8. frequent sighs 9. and much groaning. 10. Afterwards he lay down to sleep. 11. And his sleep was troubled 12. by many thoughts 13. and a great, heavy, 14. and terrible grief: 15. How to give himself up 16. to the martyr's passion; 17. how to suffer(1) 18. and end the course 19. and keep the faith 20. so as to receive(1) 21. the predestined crown 22. from the hands of the Almighty. <p>[17, с. 177]</p>
--	--

Тонічне віршування англійської мови будується на дещо інших засадах, ніж українська. Причина такого стану полягає в різноскладовості слів: англійських односкладових слів більше, крім того, вони не відмінюються і не отримують додаткового складу, зате іменники потребують артиклів. Якщо українська тоніка чисто акцентуаційна, то англійська – логічно-акцентуаційна: односкладові значеннєві слова англійської мови отримуватимуть синтагматичний наголос у тексті.

На питання, чи витримано еквілінеарність в англійських перекладах, можемо відповісти ствердно, але не однозначно. Елемент індивідуальної інтерпретації тут теж наявний: зокрема у перекладі П. Голінгворта, рядки 4 і 5 можна трактувати і як одну синтагму, і як дві. Однозначно, ми орієнтуємося на оригінальний двоскладовий метр, а тому вичленовуємо саме два ключові слова значеннєві та допоміжні слова. З огляду на сумарну кількість складів у сусідніх рядках, логічно запропонувати поділ цього фрагмента на два рядки.

Повтори як основа кондакарної ритміки

В античній системі “прикрашувань” найголовнішу роль відігравали повтори [2, с. 97]. Очевидно вони й визначали поетику давньоукраїнської гимнографії: “повторність сприяла запам’ятовуванню, а також створювала особливу фонічну барву, яка призначалася для досягнення емоційної виразовості творів, призначених для виконання вслух” [10, с. 248]. У тексті “Сказання” вдалося виявити шістнадцять видів повторів, які допомагають досягнути глибину використання мовних засобів для впровадження паралелізму як стимулу до ритмізованого читання й медитування.

1. Епаналепса (багатократний повтор слова в рамках одного періоду [4, с. 68, 69; 8, с. 282]).

како не вѣсхотѣ славы мира сего како не вѣсхотѣ веселитися съ чьстными вельможами. како не вѣсхотѣ величїе же въ житїи сѣмь [1, с. 125]	Та ж бо не захотів він слави світу сього і не зволив веселитися з чесними вельможами [...], і не захотів вічності у сьому житті... [6, кн. 1, с. 236]	How is it that he did not desire the glory of this world? How is it that he did not desire to revel with noble magnates? How did he not desire greatness in this life? [16, с. 106]	For surely he did not desire the glory of this world; he did not desire revels with venerable nobles; he did not desire the grandeur found in this life! [17, с. 183]
---	---	--	--

Період можна трактувати по-різному. Оскільки пунктуація давніх текстів дуже суперечлива, то членування на речення й періоди має виключно логічну основу. Наявність однакових слів близько один від одного можна розглядати як частину ідейного фрагмента, і, відповідно, можна надавати повторюваним словам функцій-сигналів про значущість цих слів. Головним словом цього фрагмента є “хотіти”, яке визначає три однакові антицінності морального життя – слава, бомонд і самовозвеличення. Повторюваність одного дієслова допомагає через мову й композицію позначити однакове ставлення й однакову вагомість цих антицінностей, що втрачено частково в українському перекладі. До речі, в українському перекладі допущено смислову помилку: велич перетворилася у вічність.

2. Анафора.

оувы мнѣ [1, с. 117, 118, 127]	Горе мені [6, кн. 1, с. 232, 237]	Woe is me [16, с. 100, 107]	Woe unto me [17, с. 185]
слава ти [1, с. 124]	Слава тобі [6, кн. 1, с. 235]	Glory to Thee [16, с. 105]	Glory be to Thee [17, с. 181]
спасиє [1, с. 129]	Спасися [6, кн. 1, с. 238]	Farewell [16, с. 109]	Save yourself [17, с. 189]

Як бачимо, анафора виконувала і пунктуаційну функцію. Оскільки пунктуаційна система майже не існувала, для синтаксичного поділу використовували систему “ритмічних сигналів”, найсильніші з яких – кличний відмінок та наказовий спосіб, а також синтаксична інверсія [11, с. 257]. Хоча ця концепція має своїх критиків [3, с. 65], та все ж доводиться визнати, що саме анафора (яка охоплює і полісиндетон на основі повторів сполучників “како” та “и”) є найзручнішим засобом членування речень.

Ідея повторів має пунктуаційне значення і для сучасного ритмомелодійного читання, але сама ідея повторення не становить особливих труднощів для виявлення і втілення під час перекладу. Так, в емоційно насажених монологів оригіналу “Сказання” вони демонструють особливу патетичність плачу чи молитви. Такі ж функції повтори виконують і в перекладах.

3. Епіфора.

Господи мой [1, с. 115]	Господи мій [6, кн. 1, с. 232]	myLord [16, с. 100]	myLord [17, с. 171]
-------------------------	--------------------------------	---------------------	---------------------

Формула-епіфора має силу завершального видиху, який закінчує синтагму-речення. Оскільки її вживали у медитаціях “Сказання”, то вона майже рівнозначна до кінцевої формули “Аминь”, що позначає віддавання себе на волю Богу і заспокоєння емоційних переживань.

Як традиційну формулу, її легко виявити, а отже, перекладачі звертали на неї увагу, мимоволі відтворюючи й ритмомелодійну модель оригіналу.

4. Цикл (повтор слова на початку й у кінці синтагми або періоду [4, с. 72; 8, с. 282]).

Братик пристоупивъше съкончачите сло- ужьбоу вашу и боуди миръ братоу моѣмоу и вамъ бра- тик [1, с. 125]	Братіє , приступіте і кінчайте службу вашу, і хай буде мир господину, братові мойому, і вам братіє! [6, кн. 1, с. 236]	Brothers , draw near and finish your task, and let there be peace to my brother and to you, brothers. [16, с. 106]	Brethren , end the ser- vice you have begun; and peace be unto my brother, and unto you, my brethren [17, с. 181]
не врезѣте братіе и господьк не врезѣте [1, с. 128]	Господиномої, не ображайте мене... [6, кн. 1, с. 238]	Spare me , brother- sand lords, spare me! [16, с. 108]	Leave me alone , brethren and lords, leave me alone! [17, с. 189]

Крім стилістичного, цикл також мав пунктуаційне навантаження: він відкривав і закривав речення. А водночас повтор фраз надавав їм і контекстуального значення особливості. Звертання “**братик**” чи прохання “**не врезѣте**”, промовлені до убивць, дисонують із настановою мовця: мовець немовби очікує чуда або намагається вплинути на убивць. Тому повтор цих слів такий важливий для створення емоційної дії фрагмента. І хоча ця фігура теж легко перекладається, деколи перекладачевий задум (як-от в українському перекладі) міняє потугу тексту.

5. Анномінація (фонічно подібні слова з одного кореня у різних типах і формах [4, с. 81]).

Господи Боже мой многомилостивый и милостивый и премилостиве [1, с. 124].	Господи, Боже всемиловитий і премиловитий [6, кн. 1, с. 235]	O, Lord my God, much-merciful and merciful and most- merciful one! [16, с. 105]	God of many mercies, my merciful and most merciful Lord! [17, с. 181]
---	---	---	---

Анномінація сприяє гіперболізації образу, що логічно може бути дещо суперечливим, адже “**многомилостивый**” і “**милостивый**” мали би бути різні поняття, а отже, відбувається стирання семантичних меж заради примноження головної семантичної риси образу.

Український перекладач учинив логічно: використавши спільнокореневий прикметник із різними префіксами, він створив образ із двома доповнювальними рисами, які все ж таки відмінні від оригінального образу. Тут маємо приклад повтору слова з різними префіксами – *парегменона* [12, с. 220]. Англійський переклад має дещо “затемнений” зміст, аналогічний до оригінального: перекладач вдавня до калькування, виокремлюючи цю рису як своєрідність давньоукраїнського тексту.

6. Поліптит (повтор слова у різних відмінках [8, с. 282]).

<u>всье соукѣта и соукѣти ксоукѣтню воуди</u> [1, с. 119]	Все марнота і розрух, і зваба в світі сім є... [6, кн. 1, с. 232]	All is vanity ; and let vanity be to vanity [16, с. 101]	Vanity of vanities ; all is vanity ! [17, с. 173]
<u>приложюкъ безаконню оубо безаконникъ</u> [безаконникъ] [1, с. 119]	...прикладу отожд безаконня до безаконня... [6, кн. 1, с. 237]	I shall add iniquity to iniquity ! [16, с. 107]	Thus I shall add iniquity to iniquity ! [17, с. 185]
<u>по истинѣвы цесаръ цесаремъ и князья княземъ</u> [1, с. 135]	Воістину, ви царі є царям і князі князям ... [6, кн. 1, с. 241]	Intruth, you are emperors over emperors and princes over princes [16, с. 114]	Verily, you are rulers of rulers and princes of princes ... [17, с. 201]

Поліптит був досить поширений у давній поезії. Відповідні традиції зберігають і донині синтетичні мови. Натомість в аналітичних мовах ресурси для поліптиту дуже обмежені. Якщо в українській мові головними частинами мови для поліптиту є іменники та дієслова, трохи рідше займенники, числівники і прикметники, то в англійській мові – це головне дієслово, а також займенник. “Нова принстонська енциклопедія поезії та поетики” дає таке визначення поліптиту: “повтор слова зі зміною його частини мови або зі зміненими формами його кореня чи основи” [18, с. 967].

Отже, виражальність поліптиту в заданих фрагментах різна: якщо в оригіналі його живляють досить часто, то в українському перекладі – рідше, що пояснюється перекладачевою волею. В англійському перекладі поліптит замінено на епаналепсу.

7. Figura etymologica (використання при дієслові предмета, утвореного із того-таки дієслівного кореня [4, с. 81]).

<u>отъ двою плачу плачюс и стеню. дъвою сътованню сътоцю. и тоужю</u> [1, с. 127]	...про двох я плачу і стогну, про двох, жалкуючи, тужу... [6, кн. 1, с. 237]	I weep and moan from double sorrow, and I grieve and lament a double lamentation ! [16, с. 107]	With twofold weeping I weep and moan, with twofold grief I grieve and groan [17, с. 185]
<u>и възрадовастася радостню великою неиздреченною</u> [1, с. 130]	...і зрадів радістю... [6, кн. 1, с. 239]	...and they rejoiced in the great and unspeakable joy ... [16, с. 110]	...and they rejoiced in the great ineffable joy ... [17, с. 193]

З обраного фрагмента бачимо, як давні літератори активно використовували цей стилістичний засіб. Водночас переклади зафіксували, що немає прямих мовних заперечень для відтворення цього засобу сучасними мовами. Невідповідність кількості таких фігур в оригіналі і в перекладах можна пояснити особистим вибором перекладачів, звертаючи увагу і на той факт, що в сучасній поезії це є рідкісний стилістичний засіб.

8. Гомеотелевтон (самостійна фігура експресивного синтаксису, що містить однакове завершення двох чи декількох фраз, зумовлена граматично; її частковий випадок – *гомеототон* – фігура з подібними відмінковими закінченнями [7, с. 200]).

<p>и кѣ господоу богоу молитвоу нашоу оусърдѣно прѣнесита ѣко сѣгрѣшихомъ зѣло и безаконьновахомъ прѣмьного. и вещиньствовахомъ паче мѣры и презнаиха [1, с. 136]</p>	<p>...як грішники великі і беззаконні понад міру... [6, кн. 1, с. 241]</p>	<p>Offer our prayer ardently to the Lord God, for we have sinned exceedingly, greatly transgressed, and lived disorderly beyond measure [16, с. 115]</p>	<p>And carry without wearying our prayer to the Lord God, as we have sinned much, we have committed numberless outrages, and we have raged beyond measure and in the extreme [17, с. 203]</p>
---	--	--	---

Такий спосіб повторення сприяв виникненню рим, а тому вважають, що він немовби облагороджує текст, указуючи на його урочистість [19, с. 103]. Зрозуміло, що повторення закінчень впливає на мелодійну структуру. Однак відмінність між структурами мов проявляється дуже чітко: синтетичні мови мають більше шляхів вираження засобу, ніж аналітичні.

9. Гомеарктон (гомойарктон, повтор слів із однаковими префіксами [12, с. 220])

<p>да не <u>приде</u>тъ на ны зѣло. и рана да не <u>пристоу</u>[пи]тъ кѣ телеси твоюмоу и рабѣ ваю [1, с. 136]</p>	<p>[----]</p>	<p>Let not evil come upon us, and let no harm come upon the bodies of your servants! [16, с. 115]</p>	<p>... that evil may not come to us, and that plague may not afflict your body and that of your servants. [17, с. 203]</p>
<p>тѣмъ же <u>привѣ</u>гаемъ кѣ вама и сѣ слъзами <u>припадаю</u>- ще молимъся да не <u>приде</u>тъ на ны нога гърдына. и роука грѣшныча не погоруитъ насъ [1, с. 136]</p>	<p>[----]</p>	<p>Therefore, we hasten to you, and with tears and prostrations we pray, “Let not the foot of pride come against us, and let not the hand of sinners destroy us...” [16, с. 115]</p>	<p>Therefore we hasten to you, and falling before you in tears, we pray that the foot of the proud shall not trample upon us, nor the hand of sinner destroy us... [17, с. 203]</p>

Повтор префіксів дуже залежить від граматичної структури мови. Бачимо, що в зіставлюваній парі мов дієслівні префікси оригіналу не можна відтворити граматичними засобами, а тому синтаксичний паралелізм сусідніх конструкцій замінюватиме виражальні функції гомеарктону.

10. Градація (клімакс і антиклімакс – повтор однорідних членів речення із відповідним підсиленням чи послабленням семантики [8, с. 282]).

тѣмъ и соломонъ все прошьдѣ всѣмъ видѣвъ всѣмъ сътажавъ. и съвъкупивъ рече [1, с. 119]	Тим-то і Соломон все пройшов, усе побачив, усе збирав і стягав і, роздивив- шись усе, сказав... [6, кн. 1, с. 232]	That is why Solomon, who had experienced everything, had seen all things, and had ac- quired and accumu- lated all things, said... [16, с. 101]	For Solomon, having passed through all things, having seen all things, having ac- quired and accumu- lated all things, did say... [17, с. 173]
---	---	---	--

У тексті “Сказання” є досить поширені перелічення, які інколи мають сумнівну градаційну силу. Здебільшого, вони надають тексту більшої динамічності. Градація виконує доповнювальну функцію. В обраному фрагменті можна виділити три наслідкові рівні “прошьдѣ–видѣвъ–сътажавъ и съвъкупивъ”: без попереднього рівня не було би наступного, а тому останній рівень є семантично набагатішим, ніж попередні. З такого погляду дійсно можна визнати наявність градації в цьому фрагменті. Перекладачі наслідували повтори оригіналу, і це не було особливою проблемою перекладу.

11. Плеоназм.

тѣгда призѣва къ себе оканьный трьклятый Святотопкъ... [1, с. 121]	Тоді проклятий Свя- тополк закликав... [6, кн. 1, с. 233]	There upon the ac- cursed, thrice-damned Svjatopolk sum- moned... [16, с. 102]	Then the thrice-ac- cursed Svjatopolk summoned... [17, с. 175]
поношения поносящихъ [1, с. 126]	отуда [6, кн. 1, с. 237]	the reproaches of them that reproach [16, с. 107]	the scorn of the scorn- ers [17, с. 185]
предивная чудеса [1, с. 134]	предивні чудеса [6, кн. 1, с. 241]	the marvelous miracles [16, с. 113]	the most wondrous miracles [17, с. 199]
съкровище многоцѣнно [1, с. 135]	скарб багатісний [6, кн. 1, с. 241]	a precious treasure [16, с. 115]	a treasure most valu- able [17, с. 201]
блестание ору- жья. и мечнок оцѣщение [1, с. 121]	блискаючи оружжям і оголеними мечами [6, кн. 1, с. 235]	the gleaming weapons and bare swords [16, с. 105]	The flash of weapons and the unsheathing of swords [17, с. 179]

Плеоназм досить частий стилістичний засіб. Імовірно, на такий стан речей вплинула тонічна метрика, а плеоназм добре утримує цілісну поетичну синтагму із двома наголосами. В останньому прикладі бачимо плеоназм на рівні сусідніх поетичних синтагм, який повністю відтворено в перекладах, як інші випадки його вживання.

12. Подвоєння.

оувы мнѣ оувы мнѣ [1, с. 118, 127, 129]	Горе мені, горе мені... [6, кн. 1, с. 232] С. 237, 238 – не відтворено	Woe is me, woe is me! [16, с. 100, 107, 109]	Woe unto me, woe unto me! [17, с. 169, 185, 191]
--	--	---	---

Виразальна сила подвоєння цілої фрази не потребує додаткового пояснення в медитативних монологах-плачах. Автор наголошує на моменті горя, який далі проходить по канві усього тексту. Особливих труднощів для перекладу немає.

13. Паралелізм.

оубо володимиръ имѣше сыновъ. 12. не отъ единомъ жены нъ отъ раснъ матеръ ихъ. [1, с. 115].	Цей Володимир мав дванадцять синів не від однієї жони, але від різних матерів [6, кн. 1, с. 231]	Volodimer had twelve sons, not from one wife, but from differ- ent mothers [16, с. 97]	Now this Volodimir had twelve sons, not by one wife , but by their several mothers [17, с. 183]
--	--	---	---

Паралельні конструкції найбільше сприяють ритмізованому сприйняттю тексту. Вони легкі для відчитування і, відповідно, легкі для відтворювання: модель перекладу, застосовану в першому випадку, наслідують у наступних. У перекладі М. Кантора додане зайве означення позначилося на втраті ритм фрагмента.

14. Повтор головних слів.

родъ правыхъ благословитъса рече пророкъ. и сѣмя ихъ въ бла- гословении бу- детъ [1, с. 115]	“Не буде невинним лихий, – каже про- рок, – а нащадок праведних захований буде”. [6, кн. 1, с. 231]	“The generation of the upright shall be blessed ”, said the Prophet, “and their seed shall be blessed ”. [16, с. 97]	The generation of the righteous shall be blessed , said the prophet, and their seed shall be blessed . [17, с. 165]
и быаше въ днь соуботный въ тоузѣ и печали оудроучьнѣмъ сърдцьмъ. и вълѣзъ въ шатръ свой плакашеса сокроушенѣмъ сърдцьмъ [1, с. 121]	Був день суботній, був він у тузі-печалі, вельми засумований серцем. Зайшов у своє шатро, плакав... [6, кн. 1, с. 234]	It was a Saturday, and he was in distress and grief, heavy of heart . Going into his tent, he wept with a broken heart ... [16, с. 103]	On the Sabbath day he was in distress and grief, and his heart was oppressed. And he entered his tent and wept with a bro- ken heart ... [17, с. 175]
да клико слышаюу слова кго. отъ сльзъ не можаюу ни слова реши отъ страха же и печали горькы и мъногыхъ слзъ [1, с. 125]	Чуючи слова його слізні, не можу чи ані слова сказати від страху і печалі лютої... [6, кн. 1, с. 236]	All those who heard his words could not utter a word due to their tears and fear and bitter grief... [16, с. 106]	And all those hearing his words were un- able to utter a single word because of tears and fear, and bitter grief and much weeping ... [17, с. 181, 183]

Повторне використання слів або навіть комбінацій звертає нашу увагу на особливість цих слів, їхні головний статус і стимулює пошук глибших символів. В українській культурі серце є центром духовного життя, емоційного і життя загалом. Тому саме серце є символом емоційного стану героя із другого прикладу. Натомість у третьому прикладі простежуємо повторення вишуканого протиставлення “слова–сльози”, яке фактично об’єднує сім поетичних синтагм в один період. У перекладах ці складні формули повторення смислів не завжди відтворено з погляду цілої композиції частини твору.

15. Алітерації.

како видѣша свѣтъ и свѣщѣ въ поустѣ мѣстѣ [1, с. 133]	...як світло бачили і свѣчі в порожнім місці [6, кн. 1, с. 240]	...how they had seen a light and candles in a deserted place. [16, с. 113]	...that they had seen a light and candles in a deserted place. [17, с. 197]
тако богоу схранившю свогго страс- тотърпыца тѣло [1, с. 133, 134]	Так було збереже- но страсотерпцеве тіло... [6, кн. 1, с. 240]	Thus had God guarded the body of His pas- sion-sufferer! [16, с. 113]	Thus had God pre- served the body of His martyr! [17, с. 199]
нъ о немъженачахъ си съкажемъ оубо сице [1, с. 116-117]	[----]	Rather let us return to the matter with which we began. [16, с. 98]	We shall now tell of those whom the story concerns. [17, с. 167]

Алітерації додають певної мелодійності й виражальності алітерованим компонентам. Очевидно, перекладачі не звертали увагу на такий фонетичний повтор, який однозначно не є головним, але все ж доповнював загальну музичну картину.

16. Параномазія (повтор голосних і приголосних звуків, яке накладається на протиставлення смислів суміжних слів).

д[у]ша ми съмысль съмоуцактъ [1, с. 118]	...душа мені помисл гнітить... [6, кн. 1, с. 232]	...my soul confuses my thought... [16, с. 100]	...my soul confuses my mind... [17, с. 169]
г[оспод]ь гърдымъ противитьса [1, с. 118]	Бог противитьса гор- дим... [6, кн. 1, с. 232]	The Lord resisteth the proud... [16, с. 100]	God resisteth the proud... [17, с. 171]

Сконденсована структура висловлювання, яка стала можливою завдяки відмінкам, є стилістичною окрасою давньоукраїнського тексту, особливо в такому чітко ритмізованому. Однак перекладачі не звернули уваги на афористичність параномазійних висловлювань. Навіть в українському перекладі перекладач знівелював цей звуковий повтор, хоча існувала дуже сприятлива передумова його відтворення – вжити лексему “Господь”.

Архаїзація

Серед інших особливостей давнього стилю дослідники виділяють архаїзацію мови в житійній літературі, фантастичну незвичність сюжету чарівної казки, умовність опо-

відальних засобів, строге наслідування жанрового ритуалу [15, с. 75]. Щодо сюжетних особливостей, то вони не видаються мовно- чи поетикозалежними, а тому значних лексикосемантичних труднощів не викликають. Натомість стратегії до відтворення **архаїзації** є найнеумотивованіші.

У тексті “Сказання” стикаємось із болгаризмами “**како**”, “**сьнь**”, “**ськосьчатти**”, “**сьблєсти**” тощо. Яка їхня пряма функція, – важко сказати. Це може бути ознака належності до церковного стилю (на відміну від офіційного) й ознака піднесеного стилю. Сучасний пересічний український читач уже не розрізняє, що було архаїчним до XI ст., а що було нейтральним у той час. Оскільки призму давності прикладено до всього тексту, то архаїзаційні стилістичні прийоми не є видимими для читача XXI ст.

Такий стан простежуємо і в перекладах. Україномовний переклад має певні лексичні архаїзми, зокрема й такі, які виникли після XI ст., але є застарілими для XXI, – “**жона**”, “**в гробові**”, “**домове**”, “**чада**” тощо. Частина такої архаїчної лексики не завжди можна вважати застарілою (хоча й неодмінно давньою), адже інколи вона є діалектною. Наприклад, давньоукраїнське “**жена**” і староукраїнське “**жона**” корелюється із новоукраїнським “**жінка**”, але всі слова вживають у сучасних діалектах української мови.

Англійські переклади не містять прикладів лексичної архаїзації загального тексту, за винятком цитат із Біблії. Усі такі цитати взято із Біблії короля Якова 1611 р., і, відповідно, вони містять певні застарілі лексичні й граматичні форми.

Тому з погляду перекладу бачимо, що в похідних текстах “Сказання” українською й англійською мовами ідея архаїзації нівелюється. Це впливає на художність текстів. Наявні стилістичні прийоми й засоби роблять “Сказання” поетичним явищем.

Висновки

Стилістична вартість “Сказання” характеризується надзвичайно складною композиційною структурою повторів, увібгану у тонічну метрику. Твір надається для читання вголос, і навіть у сучасному світі він викликає яскраві поетичні картини й емоції, як того потребує житійна література. Така розстановка акцентів визначає методику аналізу агіографічних текстів. У такому аналізі семантика вторинна стосовно форми. Звісно, на питання, чи є окрема семантика для кондакарної поетики, відповідь, мабуть-таки, – ні. Є загальна поетична семантика для всього спектра жанрів, проте в кондакарній поетиці варто звертати увагу насамперед на структурні своєрідності. Через них і передається читачеві символічне значення закладеної ідеї твору.

Стилістика давньоукраїнського тексту не відтворюється повною мірою ні в новоукраїнському варіанті, ні в англійських перекладах. Загальне недооцінювання стилістичних вартостей текстів цього періоду зосередила увагу науковців головно у тематико-образному напрямі. Те, що відтворено, – або умовно випадкове (сюжетно-синтаксичний повтор, вплив мовної структури), або яскраво очевидне (сюди можна зачислити певною мірою плеоназми).

Варто зазначити, що не простежуємо кардинальних відмінностей між внутрішньо- та різномовним перекладом. Як бачимо, переклад у межах однієї мови має такі самі труднощі, як і переклад між різними мовами. Звісно, що в окремих випадках історичний розвиток мови дійсно сприяв еквівалентному відтворенню тексту новою мовою, проте такі випадки не такі численні, як би хотілося, урахуовуючи можливості такого типу перекладу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бугославський С. Україно-руські пам'ятки XI–XVIII в. в. про князів Бориса та Гліба: (Розвідка та тексти) / С. Бугославський ; ВУАН. Іст.-філол. від. Комісія давнього письменства ; за ред. В. Перетца. – К., 1928. – XXXIII. – 206 с. – (Наук. зб., № 77 ; Пам'ятки мови та письменства давньої України. Т. I.). 2. Гринцер П. А. Литературы древности и средневековья в системе исторической поэтики / П. А. Гринцер // Историческая поэтика. Итоги и перспективы изучения / АН СССР. Ин-т мировой л-ры им. А. М. Горького. – М. : Наука, 1986. – С. 72–103. 3. Даниленко І. І. Молитва як літературний жанр: генезата еволюція : монографія / І. І. Даниленко ; Миколаївський держ. гум. ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв : МДГУ ім. Петра Могили, 2008. – 302 с. 4. Домбровський В. Українська стилістика і ритміка / В. Домбровський. – Перемишль, 1923. – [2], IV. – 177 с. 5. Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1979. – 367 с. 6. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть : у 2 кн. / за ред. В. Яременка ; упоряд. : В. Яременко, О. Сліпушко. – К. : Аконіт, 2002. 7. Макар І. С. Синтаксично-стилістична природа гомеотелевтона як фігури фрази (на матеріалі роману Лонга “Дафніс і Хлоя”) / І. С. Макар // Studia Linguistica. – Київ, 2013. – Вип. 7. – С. 198–205. 8. Поэтика : Словарь актуальных терминов и понятий / гл. науч. ред. Н. Д. Тамарченко. – М. : Изд-во Кулагиной ; Intrada, 2008. – 357 с. 9. Прохоров Г. М. К истории литургической поэзии: гимны и молитвы патриарха Филофея Коккина / Г. М. Прохоров // Труды Отдела древнерусской литературы. – Ленинград, 1972. – Т. 27. – С. 120–149. 10. Сиротинська Н. Перло многоцінне: музично-поетичний світ богородичної гімнографії / Н. Сиротинська. – Львів : Видавець Тетюк Т. В., 2014. – 333 с. 11. Тарановский К. О поэзии и поэтика / К. Тарановский ; сост. М. Л. Гаспаров. – М. : Языки русской культуры, 2000. – 342 с. – (Studiapoetica). 12. Тріфонова Ю. Природа та розвиток ритмічної парадигми (на матеріалі “Блакитного роману” Гната Михайличенка) Ю. Тріфонова // Вісник Львівського університету. – Львів, 2012. – С. 217–222. – (Серія : Філологічна ; вип. 56 ; ч. 2) 13. Федорак Н. Поетика Галицько-Волинського Літопису / Н. Федорак. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. – 262 с. 14. Франко І. Студії над найдавнішим київським літописом: (Частина перша) / І. Франко // Франко І. Збір. творів : у 50 т. Т. 6 / І. Франко ; АН УРСР ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1976. – Т. 6. – С. 5–187. 15. Ю. М. Логман и тартуско-московская семиотическая школа. – М. : Гнозис, 1994. – 547 с. 16. The Hagiography of Kievan Rus' / transl. and with an Introduction by P. Hollingsworth. – Harvard : Harvard University Press, 1992. – xciv, 267 p. – (Harvard Library of Early Ukrainian Literature. – Vol. 2). 17. The Narrative, Passion and Encomium of Boris and Gleb / transl. by M. Kantor // Kantor M. Medieval Slaviclivesofsaintsan dprinces / M. Kantor. – Ann Arbor, Mich., 1983. – P. 163-205. 18. The New Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics / A. Preminger and T. V. F. Brogan, co-editors ; F. J. Warnke, O. B. Hardison, Jr., and E. Miner, associate editors. – Princeton, NJ : Princeton University Press, 1993. – xlvii, 1383 p. 19. Żyłko D. Zp roblemów przekładu hymnografii bizantyjskiej na języki słowiańskie / D. Żyłko // Przekład. Język. Kultura / pod red. R. Lewickiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 2002. – S. 99–104.

Стаття надійшла до редколегії 02.07.2015 р.

Прийнято до друку 14.09.2015 р.

**KONTAKION POETICS OF HAGIOGRAPHY
AS A TRANSLATION PROBLEM**

Taras Shmiher

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska St., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: t_shmiher@ua.fm*

The author makes an attempt to ground kontakion poetics as a linguostylistic and rhetorical phenomenon as well as define criteria for assessing its rendition in translation. The case study is based on the study of tonic meter and a system of repetitions. The source texts for analysis are the Ukrainian hagiographical monument of the 11th–12th centuries – “The Tale, Passion and Encomium of Saints Borys and Hlib” and its translations into English (by M. Kantor, P. Hollingsworth) and into New Ukrainian (by V. Shevchuk).

Keywords: translation criticism, kontakion poetics, hagiography, repetitions, archaization, Old Ukrainian literature.